

HENRYK DZIEKOŃSKI

Wpływ osadnictwa oraz gospodarki na kształtowanie się drzewostanów na terenie Puszczy Taborskiej do II wojny światowej

The impact of human settling and economy
on the development of stands on the area of Taborska Puszcza forest
until the II World War

Puszcza Taborska (Knieja Ostródzka) obejmuje obręb Stare Jabłonki Nadleśnictwa Stare Jabłonki oraz obręby Tarda i Tabórz Nadleśnictwa Miłomłyn (17 750 ha). Jest położona na północny wschód od Ostródy (kraina I-8). Do około 1280 roku stanowiła część ogromnego kompleksu leśnego sięgającego aż po Litwę.

Dominującym gatunkiem jest sosna z gatunkami cienioznośnymi w drugim piętrze, zajmuje 76,5% powierzchni, Bk 10,9%, Db 3,1%, Św 1,5%, pozostałe gatunki 8,0% (2). Drzewostany te zajmują żyzne siedliska: Bśw – 9,8% BMśw – 34,7% LMśw i żyzniejsze – 55,5% (2). Sosna taborska jest gonna, prawie bezszeczna, mało zbieżysta i drobnosłoista. Osiąga do 42 metrów wysokości. Od XVI wieku jest znana w Europie i eksportowana drogą wodną do Gdańska i dalej do Europy Zachodniej na maszty okrętowe. Aż do roku 1914 drewno sosny taborskiej było o 50% droższe od drewna sosny innego pochodzenia. (4)

Osadnictwo, rozwój gospodarki na ziemi ostródzkiej oraz wpływ tych czynników na kształtowanie się drzewostanów Puszczy Taborskiej

Począwszy od II wieku n.e. w okresie wpływów rzymskich na tereny ziemi ostródzkiej wkraczało osadnictwo kultury oksywijskiej. W V wieku rozwinęło się osadnictwo pruskie. Powstają grodziska Kajkowo, Miłomłyn, Morliny, Lubajny, Ostróda. Osadnictwo to nie miało większego wpływu na lasy ostródzkie aż do XIII w. W roku 1231 Zakon Krzyżacki rozpoczął podbój tych ziem (5). Pod koniec XIII wieku działalność osadnicza przybrała

charakter planowy i zorganizowany (4,5). W wieku XIV i XV na ziemi ostródzkiej powstało 28 wsi rycerskich i 13 krzyżackich, na prawie chełmińskim. Aby ułatwić administrowanie, Prusy podzielono na większe okręgi administracyjne – komturstwa i mniejsze – komornictwa (4). Począwszy od tego okresu następowało gwałtowne zmniejszenie się powierzchni lasów na skutek nadmiernej ich eksploatacji. Dla przykładu – tylko w ostatnim dziesięcioleciu XIV wieku wyeksportowano setki tysięcy kłód dębowych do Danii, Holandii i Anglii. O rabunkowej gospodarce świadczą również zmniejszające się wskaźniki lesistości Prus; 1280 r. – ok. 80%, 1410 r. – ok. 60%, 1576 r. – ok. 33%, 1900 r. – ok. 20%. (5)

W wyniku takiej gospodarki na ziemi ostródzkiej w XVI wieku pozostały już tylko dwa większe kompleksy leśne; jeden na północnym wschodzie ziemi ostródzkiej – dzisiejsza Puszcza Taborska, drugi na południu – Góry Dylewskie. Pozostałe obszary pokryte były rozproszonymi niedużymi kompleksami leśnymi. Eksploatacja lasów do drugiej połowy XVI wieku powodowała zmniejszanie się powierzchni lasów, jednak nie wpływała w sposób istotny na zmiany w składzie gatunkowym drzewostanów. Na żyznych siedliskach Puszczy przeważały gatunki liściaste głównie Db, Bk, Lp, Js, Brz. Sosna jako gatunek dominujący zajmowała siedliska Bśw i częściowo BMśw. Na siedliskach żyzniejszych stanowiła znikomy procent lub nie było jej wcale, a więc powierzchnia występowania tego gatunku była stosunkowo niewielka. W okresie tym była już znana i bardzo ceniona w Europie. Dlatego też w XVI i XVII wiekach następuje gwałtowny wzrost eksportu tego gatunku do krajów Europy Zachodniej na maszty okrętowe.

W wyniku rabunkowej gospodarki powierzchnia sosnowych drzewostanów, i tak stosunkowo niewielka, zaczęła się zmniejszać, a zapasy na pniu tego cennego drewna gwałtownie malały. Dlatego też już w XVII wieku ówczesne władze Prus dążyły do zahamowania niekontrolowanej eksploatacji lasów oraz zwiększenia powierzchni występowania tego cennego gatunku. Wprowadzano zarządzenia ograniczające eksploatację lasów, utrudniano uzyskanie dzierżawy. Już na początku XVI wieku w celu ograniczenia dewastacji lasu nakazano opalanie mieszkań karpiną lub torfem. Pozyskanie i wywóz drewna opałowego ograniczono do trzech pierwszych dni tygodnia. W 1739 roku ograniczono dni wywozu do wtorku i piątku, a w 1755 roku lub 1775 roku dodatkowo do miesięcy zimowych (4,5). Na początku XVII wieku wydano zakaz budowy dużych domów drewnianych. Nie wolno było kryć dachów gontami. Wydawano zarządzenia utrudniające rozwój hutnictwa, które powodowało wyniszczenie lasów. Przykładem takich utrudnień jest historia założenia huty szkła koło Miłomłyna. Kandydat rozpoczął starania o pozwolenie na budowę huty w roku 1602, a uzyskał koncesję w roku 1639. Starania trwały 37 lat. Działalność tej huty w wiekach XVII i XVIII wyniszczyła 3767 ha lasów w miejscu, w którym pozostały tylko zarośla i krzaki (4). Zapis ten świadczy również o tym, że rabunkowa gospodarka powodowała wyniszczenie lasów, zatem dzisiejsze wartościowe drzewostany sosnowe na żyznych siedliskach powstały w wyniku gospodarki racjonalnej. W roku 1718 zapoczątkowano reformę w lasach, a w roku 1739 powołano administrację leśną: nadleśniczych, leśniczych, podleśniczych i inspektorów (4,5). Utworzono nadleśnictwa Tabórz i Miłomłyn. W XVIII wieku na terenie Prus powstaje szkolnictwo leśne.

W 1740 r. Wielki Łowczy Państwa Pruskiego Wedel opracował zasady gospodarowania w lasach, a w 1775 roku wydano ustawę leśną (1). Na początku XIX wieku zasady gospodarowania w lasach w znacznej mierze były podobne do współczesnych. Opracowywano

w tym okresie wieloletnie plany zagospodarowania lasów. Przeprowadzano rewizję tych planów. Wyliczano z dużą dokładnością etaty cięć. Znano i stosowano główne współczesne rodzaje rębni oraz sposoby odnowienia lasu. Metody pielęgnowania lasu były podobne do współczesnych. Na terenie Puszczy Taborskiej preferowano rębnię zupełną i odnowienie zrębów przez siew sosny po uprzednim wykarczowaniu i dwuletniej uprawie zboża (6). W wyniku takiego działania zahamowano wylesienie oraz zapoczątkowano przebudowę drzewostanów liściastych na sosnowe.

Na żyznych siedliskach Puszczy Taborskiej w drzewostanach sosnowych powstawały w sposób naturalny lub sztuczny naloty drzew cieniożońnych, które z czasem weszły do drugiego piętra, tworząc dzisiejsze rębne i przeszłorębne drzewostany.

W ciągu 200 lat racjonalnej gospodarki leśnej, której celem było zwiększenie bazy surowcowej cennego drewna, przebudowano większość drzewostanów liściastych na sosnowe. W 1865 roku sosna jako gatunek dominujący zajmowała w Nadleśnictwie Tabórz 91% powierzchni, w Nadleśnictwie Miłomłyn 94%, a gatunki liściaste odpowiednio – 9% i 6% (4). Świerk w tym okresie stanowił domieszkę lub drugie piętro, pomimo tego, że począwszy od XVIII wieku na terenie Prus wprowadzano głównie drzewostany świerkowe (5). Fakty te świadczą o tym, że do odnowienia zrębów na terenie Puszczy Taborskiej używano najprawdopodobniej nasion sosny miejscowego pochodzenia.

Analizując sposoby gospodarowania w XVIII i XIX wiekach oraz opisy taksacyjne drzewostanów założonych i pielęgnowanych w tych okresach można łatwo zauważyć, że różnice w opisach tych drzewostanów wynikają z różnic w sposobach gospodarowania. Inne są drzewostany rezerwatu "Sosny Taborskie", które powstały w XVIII wieku, a inne drzewostany młodsze. Dla przykładu podano niektóre elementy opisu taksacyjnego oddz. 106b rezerwatu: pow. 12,16 ha LMśw 7So 2211 2Db 1711 1Bk 1211 (3).

Drzewostan ten powstał ok. 1760 roku przypuszczalnie na zrębie zupełnym przez obsiew sosny "z ręki". Db w tym drzewostanie jest młodszy od sosny o 50 lat, a Bk o 100 lat.

W wieku XVIII w drzewostanach sosnowych pierwszy zabieg pielęgnacyjny przeprowadzano w chwili gdy opadały dolne gałęzie. Następne zabiegi powtarzano co 20-30 lat. Usuwanie drzewa suche i obumierające (1). W wyniku takiego postępowania nie było możliwości wprowadzenia w sposób naturalny lub sztuczny drzew cieniożońnych do silnie zwartego młodnika sosnowego. Dąb w tym drzewostanie był wprowadzony najprawdopodobniej sztucznie, o czym świadczą następujące przesłanki:

- dąb był bardziej ceniony niż buk, który był używany w tym okresie głównie na opał,
- buk w Puszczy Taborskiej cechuje się dużą ekspansywnością i pod okapem drzewostanu odnawia się w pierwszej kolejności, a więc nawet gdyby w sposób naturalny powstały naloty dębu, to powstałyby również naloty buka. Można więc przypuszczać, że dąb wprowadzano sztucznie przez siew lub sadzenie, a powstające naloty buka usuwano w ramach cięć pielęgnacyjnych.

TABELA. Powierzchnia leśna nadleśnictw w Puszczy Taborskiej

Nadleśnictwo	1865	1881	1925	1937
Miłomłyn (Liebemuhl)	7955	3823	3748	4088
Tabórz (Taberbruck)	9300	8139	5261	5764
Stare Jabłonki (Alt Jablonken)	–	6337	4708	4887
Przemysławów (Tarda)(Prinzwald)	–	–	4421	4415
RAZEM	17 255	18 299	18 138	19 154 *

* Według innych źródeł powierzchnia leśna tych czterech nadleśnictw w roku 1939 wynosiła 17 975 ha (5)

W wieku XIX prowadzono cięcia pielęgnacyjne z dużą częstotliwością i natężeniem co stwarzało warunki w młodnikach sosnowych do powstawania nalotów drzew cienioznośnych w sposób naturalny lub sztuczny już w drugiej klasie wieku.

Drzewostany sosnowe założone i pielęgnowane w tym okresie charakteryzują się tym, że gatunki cienioznośne tworzące drugie piętro są młodsze od sosny o jedną klasę wieku.

Począwszy od XVIII wieku aż do II wojny światowej na terenie Puszczy Taborskiej systematycznie wprowadzano sosnę na większości siedlisk, dlatego też skład gatunkowy drzewostanów w tym okresie nie zmienił się. Przeważały drzewostany sosnowe z gatunkami cienioznośnymi w drugim piętrze.

Analizując sposoby gospodarowania w lasach w XVIII wieku, skład gatunkowy i jakość drzewostanów rębnych i przeszłorębnych oraz biorąc pod uwagę wartość w XVIII i XIX wiekach drewna sosny taborskiej można wysunąć tezę, że głównym celem użytkowania zrębowego w lasach państwowych obok pozyskania drewna było wprowadzenie cennego ekotypu sosny na większości siedlisk, a później utrzymanie drzewostanów sosnowych na tych powierzchniach. Może to być jednym z dowodów, że do odnowienia zrębów w tym okresie używano nasion miejscowego pochodzenia.

Ochrona lasu oraz racjonalna gospodarka w Puszczy Taborskiej w XVIII i XIX wiekach doprowadziły do tego, że powierzchnia lasów państwowych od 1865 roku uległa niewielkim zmianom, wynikającym głównie ze zmian organizacyjnych oraz zalesienia gruntów nieleśnych (tab.). W roku 1872 powstało Nadleśnictwo Stare Jabłonki, do którego oprócz części nadleśnictw Tabórz i Miłomłyn przyłączono część Nadleśnictwa Olsztynek. Powierzchnia wzrosła o 1044 ha. Zmiany powierzchni w następnych latach spowodowane były zalesianiem nieużytków i słabych gruntów rolnych, a także wynikały ze zmian organizacyjnych w lasach.

Podsumowanie i wnioski

Rozwój osadnictwa, przemysłu i handlu w XIII-XVI wiekach spowodował wyniszczenie ogromnych kompleksów leśnych, jednak nie miał wpływu na kształtowanie się składu gatunkowego drzewostanów Puszczy Taborskiej. Wzrastające znaczenie drewna cennego ekotypu sosny, które masowo eksportowano do krajów Europy Zachodniej na maszty

okrętowe w XVI i XVII wiekach spowodowało zmniejszanie się udziału sosny w drzewostanach. Deficyt tego cennego drewna zmusił władze Prus do szukania sposobów powiększania powierzchni drzewostanów sosnowych. W XVII i XVIII wiekach wydawano zarządzenia chroniące lasy, określano cele i sposoby gospodarowania w lasach, rozwinięto szkolnictwo leśne, powołano administrację leśną. W wyniku takiego działania zahamowano proces wylesiania i w ciągu 200 lat większość drzewostanów liściastych przebudowano na sosnowe. W 1865 roku sosna jako gatunek dominujący zajmowała 93% powierzchni, gatunki liściaste 7%. Aż do II wojny światowej skład gatunkowy drzewostanów Puszczy nie zmienił się. Świerk stanowił domieszczę lub drugie piętro. Można zatem wysunąć tezę, że głównym celem gospodarki leśnej w XVIII wieku obok pozyskania drewna, było wprowadzenie cennego ekotypu sosny na większości siedlisk. Poznanie celów polityki leśnej oraz sposobów gospodarowania na terenie Puszczy Taborskiej w XVIII i XIX wiekach pozwoli na określenie pochodzenia sosny w drzewostanach bliskorębnych, rębnych i przeszłorębnych.

Z Nadleśnictwa Stare Jabłonki

Literatura

1. **Maron E. W.** Nauka leśnictwa (tłum. na polski). Warszawa 1843.
2. Operaty urządzeniowe Nadleśnictwa Stare Jabłonki (1.01.1987 r.) i Nadleśnictwa Miłomłyn (1.01.1983 r.).
3. Operat urządzeniowy rezerwatu Sosny Taborskie (1.01.1983 r.).
4. Praca zbiorowa. Ostróda – z dziejów miasta i okolic. Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn 1976.
5. Aus dem Walde 1994 r., Heft 47 (Dietrich Echment, Dietrich Heyden, Dietrich Schulze).
6. **Henryk Dziekoński.** Jak powstawały drzewostany sosny taborskiej. Sylwan 7 1994.

Summary

The impact of human settling and economy on the development of stands on the area of Taborska Puszcza forest until the II World War

The Puszcza Taborska forest of today was until the 13th century a part of a huge forest tract reaching far up to the Lithuanian lands. The fertile sites of the Forest were overgrown with broadleaved forests, while pine occupied poorer grounds. The development of local dwelling, industry and trading, especially in the 13-16th centuries, caused depletion of forests on the Ostróda Land. In the 16th century only a relatively little forest tract to north-east from Ostóda remained – this is the Puszcza Taborska forest of today.

The exports of a precious pine ecotype wood rising suddenly was causing a decreasing of the share of this tree species in the stands. This pushed forest authorities to search for methods of enlarging the area of pine stands. Forest administration was established, orders protecting forests were issued, forest act was issued, management methods were elaborated,

and goals of forest economy were determined: forest protection and restructuring broadleaved to pine forests. In the result of such an activity in 1865 pine as dominating species covered around 95% of area, while broadleaved – 7%. Deforestation was stopped, afforestation of wasteland and poor agriculture grounds was started. Such forest policy was maintained until the 2nd world war. This all and quality and species composition of the Forest stands evidence, that those activities since the 18th century independently on wood harvest aimed to introduce pine of local origin on the majority of sites.

Recognition of forest policy aims and management methods used in forests in 18th and 19th centuries will allow to detect the origin of the present stands, mature and oldgrowths of the Puszcza Taborska forest.